

18. Фукуяма Ф. Социальные последствия биотехнологических новаций / Ф. Фукуяма // Человек. – 2008. – № 2. – С. 80–88.
19. Цикин В. А. Нанофилософия как мировоззрение / В. А. Цикин // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журнал. – Суми : СумДПУ, 2009. – № 1. – С. 31–39.
20. Цикин В.А. Философия образования: постнеклассический подход / В. А. Цикин, Е. А. Наумкина. – Сумы : СумДПУ, 2009. – 232 с.

РЕЗЮМЕ

В. О. Цикин. Філософське осмислення хай-тек та необхідність превентивної освіти.

У статті проаналізована сутність хай-тек (високих технологій), показано їх вплив на буття людини. При цьому наголошено на розкритті методологічної ролі комплексу NBIC-конвергенції та його вплив на превентивну освіту.

Ключові слова: хай-тек, трансгуманізм, дигіталізація, інжиніринг, конвергенція, NBIC, превентивна освіта.

SUMMARY

V. O. Tsykin. The Philosophical Comprehension of High-tech and the Necessity of Preventive Education.

The essence of high-tech (high technologies) is analysed and their affecting on a human life is shown in the article. Thus the special accent is done on opening up a methodological role of NBIC-convergence complex and its influence on preventive education.

Key words: high-tech, transhumanism, digitalization, engineering, convergence, NBIC, preventive education.

УДК 168:17:001.3

М. В. Савостьянова
Європейський університет, м. Київ

ЦІННІСНА СКЛАДОВА В МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

У статті проаналізовано вплив аксіологічних чинників на зміст гуманітарних парадигм і на напрям розвитку гуманітарних наук. Досліджено специфіку зв'язку цінностей гуманітарних наук і сучасного суспільства.

Ключові слова: гуманітарні науки, аксіологія, цінності, аксіологічна методологія.

Актуальність даної теми полягає насамперед у тому, що гуманітарні науки є необхідною сполучною ланкою, що поєднує економічні, політичні й

соціальні цілі суспільства. Водночас, гуманітарні науки неминуче взаємодіють з аксіологічним імперативом сучасного суспільства, який має характер загальнозначущого морального, ціннісного, світоглядного й ідеологічного припису.

Проводячи демаркаційну лінію між природничими й гуманітарними науками, К. Поппер відзначав: «Майже всі великі дослідники цієї проблеми – я назву тут тільки Дільтея й Коллінгвуда – стверджують, що гуманітарні науки радикально відрізняються від природничих, причому найсуттєвіша відмінність полягає в такому: центральне завдання гуманітарних наук – *розуміти* в тому значенні, у якому ми можемо збагнути людей, але не природу» (курсив автора. – М. С.) [3, 179]. Неоднаковість у типах *розуміння* природи й людини, як і розрізнення у знанні й розумінні, – цікава підстава для поділу наук. На жаль, К. Поппер не говорить про розуміння нічого більше, крім того, що він має на увазі розуміння *людей*. Але тут виникає питання: відмінність полягає в об'єкті розуміння чи у ставленні до об'єкта? Воно залишається не проясненим не тільки в К. Поппера, але й практично у всіх дослідників цієї проблеми.

На наш погляд, доцільним було б під *розумінням* «у тому значенні, у якому можна розуміти людей» мати на увазі не тільки й не стільки специфіку самого об'єкта, скільки особливість *відношення* до цього об'єкта. У зв'язку з цим, тут мова не може йти ні про який інший вид відношення, крім ціннісного. Воно ж, у свою чергу, обумовлює наші думки, наміри й дії стосовно об'єкта, відносно іншої людини. Таким чином, якщо в суспільстві змінюються цінності й пріоритети, уявлення про світ і про те, що є благо для людини, то змінюються не лише відносини між людьми, але й багато парадигм гуманітарних наук.

Під час зміни парадигми деякі з гуманітарних наук, не настільки очевидно прикладні, як психологія, соціолінгвістика, економіка, політологія та ін., починають зазнавати труднощів в методології дослідження. Так, методологія вивчення історії коливалася в діапазоні від жорсткого зв'язку зі зміною «економічних формацій» до історіософських ідей. У проміжках між цими крайніми точками перебували питання про роль особистості в історії, про вплив Провидіння на хід історичних подій тощо. Але проблема полягає в тому, що історія ніколи не займалася тільки встановленням «фактів». Будь-який «факт» завжди вимагав інтерпретації, а відомий ланцюг подій – виявлення причинно-наслідкових зв'язків. На питання, яким чином це здійснити, і покликана була відповідати методологія історії. Однак побудова методології історії неможлива без знання історичних законів, тобто закономірностей зв'язків різних сторін життя суспільства (економіки, внутрішньої та зовнішньої політики, конкретних подій, особистих характеристик певних історичних діячів тощо).

Ми приділяємо таку увагу аналізу проблем методології історії насамперед тому, що вони виявляють відразу кілька аксіологічних площин, які є в будь-якій науці, тим більше в гуманітарній: віднесення до цінності; ціннісне відношення; соціокультурні й гносеологічні цінності; онтологічні підстави дослідження та ін. Тут, на нашу думку, доречні висновки Г. Ріккєрта, який

стверджував, що ніхто не може писати або читати політичну історію, не ставлячи політичні цінності у певне відношення до власних позитивних або негативних оцінок, тобто не підходячи взагалі з якою-небудь оцінкою до політичних питань, бо інакше, не оцінюючи зовсім явищ у цій сфері, він не міг би *розуміти* цінностей, які визначають вибір історичного матеріалу, і тому не міг би мати стосовно цього матеріалу ніякого, навіть найменшого історичного інтересу. Те саме можна сказати й про історію мистецтв, релігій, господарства тощо [4, 212]. Як на те, що само собою зрозуміло, на цю обставину часто не звертають уваги, а тому вона залишається лише часткою нашого «фонового» знання і не перетворюється в наукову проблему, не створює об'єкта дослідження.

Аксіологічне забарвлення історичного пізнання проявляється ще й у тому, що історія, як правило, є поглядом у минуле з позицій сучасності. Ю. Мелков відзначає: «Якщо історичні емпіричні дані (документ, археологічні знахідки тощо) є саме пам'ятками минулого, то історичний факт, на відміну від них, завжди виступає як *феномен сучасної епохи*, створюючись і перетворюючись практично кожним новим поколінням дослідників» [2, 40]. Коли дослідник прагне отримати максимально точні відомості про події минулого, він не є неупередженим спостерігачем, а одночасно виражає ставлення до розглядуваних фактів, тому що створити науковий факт – це означає сконструювати у свідомості образ історичної дійсності, яка *певною мірою* представлена історичним джерелом. Цю обставину також виділяв П. Флоренський. Наголошував на тому, що саме поняття «історичний факт» містить суперечність – факт не може бути «історичним», не може належати минулому – він завжди «становить безпосередній зміст свідомості» [8, 65].

Цінності не тільки визначають вибір суттєвого й несуттєвого, але й впливають на утворення понять, формують понятійний і категоріальний каркаси теорій гуманітарних наук. Іншими словами, історично істотними можуть стати лише ті об'єкти, які мають значення для суспільних чи соціальних інтересів. Таким чином, унаслідок історичного зв'язку частин з історичним цілим, тобто із суспільством, головним об'єктом історичного дослідження стає не абстрагована від нього людина взагалі, а людина як *соціальна істота*, і знову ж таки лише остільки, оскільки вона бере участь у реалізації соціальних цінностей. У цьому ми вбачаємо один із проявів аксіологічного зв'язку людини й суспільства, у якому вона існує, а також аксіологічного зв'язку гуманітарних наук з потребами, цінностями й смислами суспільства, наприклад суспільства споживання, інформаційного суспільства.

Отже, що вільно або мимоволі, усвідомлено чи несвідомо цілі гуманітарних наук збігаються з цілями сучасного інформаційного суспільства, точніше обслуговують їх. Цьому сприяють загальнонаукова й загальнокультурна парадигми розвитку суспільства. Протистояти такій ситуації можна, однак для цього знадобиться інша онтологія, антропологія та ідеологія, інша система цінностей та її обґрунтування. Проте саме цього можна найменше очікувати в інформаційному суспільстві. Воно всіма доступними засобами

охороняє свої економічні, політичні й соціальні цінності, без яких неможливе його існування та розвиток. Забезпечення ж підтримки в реалізації названого ідеологічного завдання й покладено на гуманітарні науки.

Усе вищесказане має пряме відношення до того, що конкретний історик одні події розглядає детально, інші ж зовсім коротко, а деякі події взагалі залишає осторонь. Самі історики не завжди усвідомлюють, на яких підставах вони це роблять, будучи впевненими в тому, що вони далекі від усякого віднесення до цінності. Але так відбувається не завжди. Досить часто історик добре уявляє собі, які події та в якій саме інтерпретації йому варто подавати сьогодні. При цьому він може розділяти цінності існуючої парадигми, а може й не розділяти. Якщо ж історик виходить за парадигмальні рамки, то його дослідження має мало шансів на серйозне ставлення до нього наукового співтовариства й представників правлячої еліти. Причому в роботі історика передусім буде оцінюватися саме його аксіологічне ставлення до події, а не ідеї, нейтральні з погляду цінностей сучасного суспільства, оскільки ціннісний підхід виражає ставлення людини (або соціальної групи, класу та ін.) до певних суспільних явищ. Це – підхід до явища не «в собі», а «для нас».

Ціннісний підхід до досліджуваного явища в гуманітарних науках неминучий. Говорячи про історичну науку, В. Тугаринов наголошує на тому, що проблема ціннісного підходу в ній – це проблема її класовості, партійності, тобто проблема цінностей певної привілейованої групи людей. «Будь-хто розуміє, – зазначає він, – що ніякі заклинання щодо «чистої об'єктивності» не можуть бути в цій науці реалізовані. Від партійності й класовості в класовому суспільстві «звільнитися» не можна, бо історію пишуть люди. Якщо навіть вони не відчують жодного «тиску» і не зважають на суспільну думку, однаково цей підхід буде виникати із власних індивідуальних поглядів історика» [7, 290]. Крім того, як наголошував І. Лакатос в одній із своїх праць, ніяка сукупність людських суджень не є повністю раціональною й тому раціональна реконструкція ніколи не може збігатися з реальною історією. «Будь-яка історія, – вважає він, – є теорією й реконструкцією історії та має оцінний характер» [1, 488]. Тобто мова знову йде про цінності.

Одна з проблема полягає в тому, що в інформаційному суспільстві під впливом пропаганди цінності грошей, кар'єри, комфорту, споживання в суб'єктів культури, до яких належать і вчені-гуманітарії, у тому числі історики, формуються особисті цінності, які не суперечать цінностям суспільства споживання. Отже, тут ми маємо справу з «добровільним» служінням учених-гуманітаріїв ідеалам, цілям і цінностям інформаційного суспільства. Це – «природний» шлях аксіологічного зближення інтересів гуманітарних наук та інформаційного суспільства. Інший, насильницький шлях такого зближення ми вбачаємо бачиться нам у диктаті парадигми.

Ми вважаємо, що ціннісне відношення неможливе без співвіднесення якогось явища з *уже існуючою* (усвідомленою чи неусвідомленою) шкалою цінностей. Якщо так, то певна ціннісна структура завжди наявна у людини, соціальної групи, суспільства, навіть тоді, коли вона не усвідомлюється, не

рефлексується і не стає часткою їхньої самосвідомості. Однак ціннісна структура не завжди складається довільно, тим більше в інформаційному суспільстві, яке цілеспрямовано виховує ціннісну свідомість мас. Суспільство формує у своїх членів ієрархію цінностей через прищеплювання їм певних інтересів та уявлень про істину, норму, мету, смисл, користь, ідеал, потреби.

Найпростіший спосіб впливу на людину – це вплив через естетичне сприйняття, візуальні й чуттєві образи: живопис, архітектуру, музику, кіно, театр, літературу тощо. Насамперед тому, що естетичне сприйняття емоційне й не вимагає логічного аналізу. Крім того, існує ще одна проблема – в сучасній культурі у цих видах мистецтва естетичне (форма) найчастіше домінує над етичним (зміст), а іноді й повністю його затьмарює. Тому найлегшим засобом формування цінностей і культури її суб'єктів є прищеплювання їм певних естетичних смаків і норм (після чого здійснюється легітимація необхідних етичних норм та ідеалів).

На те, що естетика – наука нормативна (точніше – ціннісно-нормативна), одним з перших звернув увагу В. Тугаринов. «Але естетичні норми й оцінки, – пише він, – не мають, як в етиці, характеру приписів. Це – норми смаку, але вони не довільні й у цьому розумінні не суб'єктивні. Ці норми теж історично зумовлені... Зрозуміти, чому виникали й виникають певні естетичні оцінки, ще недостатньо. Важливо визначити, які з них є дійсною цінністю для розвитку суспільства й особистості, для правильного пізнання суспільних явищ, ...для збагачення внутрішнього світу» [7, 287]. Отже, естетика як наука виявляється пов'язаною з цінностями не менше, ніж етика чи історія. Навпаки, за легкістю впливу естетичних явищ на створення системи цінностей мас вони перевершують і етичні норми, і історичні ідеали. Правда, тільки на початковому етапі. Якщо в людини сформована система цінностей, то на неї вже не справляють впливу естетичні засоби.

Хотілося б також зупинитися на аксіологічних чинниках розвитку психології. Основою формування цінностей культури, яка глобалізується, стають комунікація і «зворотний зв'язок», а найбільш значний внесок у розвиток технологій комунікації робить саме психологія. Психологія дедалі більше пов'язується з розвитком природничих наук і техніки (зрештою, як й інші гуманітарні науки, наприклад історія), що дає їй ширші можливості для розвитку. Майбутнє психології уявляється досить багатообіцяючим. Проте занепокоєння викликають її цілі й цінності. Підстави для такого хвилювання виділяв ще Е. Фромм, говорячи про те, що психологія дедалі більше перетворюється у знаряддя маніпулювання індивідуальною й масовою свідомістю. «На жаль, – пише науковець, – велика кількість психологів віддають такому маніпулюванню все, що вони знають про людину, в ім'я того, що великі організації вважають ефективним. Так, психологи стають важливою частиною індустріальної й урядової системи, хоча заявляють, начебто їхня діяльність служить оптимальному розвитку людини» [9, 253]. До Е. Фромма на аксіологічні проблеми психології звертав увагу Г. Ріккерт. В інформаційному суспільстві ці тенденції підсилюються й спостерігається такий парадокс:

відчуження найбільш «людської» науки – психології – від істинних потреб і проблем людини та зближення її інтересів з цінностями й цілями інформаційного суспільства.

Як вважає В. Стьопін, у гуманітаріїв, «оскільки вони відчують значно більший тиск ідеологічних і політичних структур, санкції до дослідників, які ухиляються від ідеалів наукової чесності, суттєво пом'якшені» [6, 118]. З цим твердженням можна було б погодитися, якби не та обставина, що в ролі ідеалів наукової чесності найчастіше виступають ідеали й норми парадигми і цінності культури й часу, а не істинність певних теорій і фактів. Таким чином, санкції наступають не тоді, коли вчений грішить проти істини, а тоді, коли він виступає проти парадигми своєї дисципліни або проти наукової й політичної ідеології, а точніше – проти затверджених ними цінностей.

Актуальність аксіологічної методології в гуманітарних науках ми пов'язуємо з тим, що функціонування і соціальні можливості будь-якої ідеології залежать від змісту соціальних цінностей, які утворюють підмурок ідеології. А ідеологічна боротьба, таким чином, за змістом стає боротьбою «за» або «проти» певних цінностей суспільства в цілому чи якихось його підструктур й об'єднань. Але вона може відбуватися і в межах конкретної ідеології, коли виникає необхідність у з'ясуванні або зміні певних суспільних цінностей. Особливо актуальною і разом з тим легкою стає зміна цінностей суб'єктів культури в інформаційному суспільстві. Здається, що саме таке завдання вирішує комплекс гуманітарних наук сьогодні.

Щодо філософії, то вона є окремим випадком гуманітаристики. Однак реалії інформаційного суспільства позначилися на ній. Як зауважував Р. Рорті, можна спостерігати таку зміну основних об'єктів уваги філософії: «Картина античної та середньовічної філософії, що досліджувала *речі*, картина філософії з XVII по XIX століття, яка займалася *ідеями*, і картина освіченої сучасної філософії, що займається *словами*, цілком правдоподібні. Але ця послідовність не повинна мислитися як така, що представляє три різних погляди на те, що є первинним або що повинно бути покладене в основу» [5, 194].

Думається, що прагматизм інформаційного суспільства споживання визначає також і пріоритетні напрями в розвитку філософії. Їй дедалі частіше доводиться осмислювати й легітимізувати процеси, які відбуваються в людиновимірних системах, тоді як міркування над «відверненими початками», ідеями, що не мають безпосереднього практичного застосування, над трансцендентними цінностями й смислами відходять на задній план. Філософія як любов до мудрості в суспільстві споживання перестає бути цінністю самою по собі, і що найгірше, насущною потребою людини, хоча потреба в безкорисливому пізнанні світу, на наш погляд, є однією з найважливіших антропологічних характеристик людської сутності. Тобто у цьому випадку ми маємо справу з перекручуванням людської сутності в інформаційному суспільстві, яке проявляється в деградації її фундаментальних потреб.

У висновках зазначимо, що основною відмінністю між природничими й гуманітарними науками (крім, зрозуміло, об'єкта) є, на наш погляд, не їхні

методологічні особливості, а аксіологічна функція. Аксіологічна й гносеологічна функції гуманітарних наук нерозривно пов'язані з презентацією певного типу онтології, виділенням актуальних об'єктів дослідження, їхньою ідеологічною інтерпретацією. Тому сьогодні в гуманітарних науках домінують ті напрями, які забезпечують реалізацію конкретних, чітко визначених цінностей інформаційного суспільства, без яких неможливе досягнення його економічних, політичних і соціальних цілей.

Такі форми гуманітарного знання, як історія, ідеологія, мистецтвознавство, філософія є не просто знанням, а *знанням цінності* певного об'єкта або події для людини. Цінності не тільки визначають вибір суттєвого й несуттєвого, але й впливають на утворення понять, формують понятійний і категоріальний каркаси. Історично суттєвими можуть стати лише ті об'єкти, які мають значення в контексті суспільних або соціальних інтересів. У роботі гуманітарія буде також більшою мірою оцінюватися його аксіологічне ставлення до факту чи події, а не його ідеї, які нейтральні з погляду цінностей сучасного суспільства.

У процесі *подальших досліджень* теми доцільно звернути увагу на те, що аксіологічні чинники розвитку гуманітарних наук помітно проявляються у концентрації уваги на певній темі на шкоду іншим. Це найчастіше відбувається не через гносеологічну необхідність певної дисципліни, а через необхідність легітимації певних цінностей суспільства. Тому важливо звертати увагу на аксіологічну *причину* виділення певного об'єкта як об'єкта дослідження, на *ціннісне забарвлення* інформації про цей об'єкт, подану від імені науки, і на *значення* його вивчення для реалізації ідеалів, цілей і цінностей суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / Имре Лакатос // Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун. Нормальная наука и опасности, связанные с ней / Карл Поппер. Ответ на критику / Имре Лакатос ; [пер. с англ. : И. З. Налетов и др.]. – М. : АСТ, 2002. – С. 455–524.
2. Мелков Ю. А. Факт в постнеклассической науке / Ю. А. Мелков. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 224 с.
3. Поппер К. Р. Объективное знание: Эволюционный подход / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. ред. В. Н. Садовский. – М. : УРСС, 2002. – 381 с.
4. Риккерт Г. Философия истории // Риккерт Г. Философия жизни / Генрих Риккерт ; пер. с нем. – К. : Ника-Центр, 1998. – С. 165-266.
5. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Ричард Рорти ; пер. с англ. ; науч. ред. В. В. Целищев. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 297 с.
6. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : [учеб. для системы послевуз. проф. образования] / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006. – 382, [1] с.
7. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов ; [предисл. А. О. Бороноева] ; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 344 с.

8. Флоренский П. А. У водоразделов мысли / свящ. П. А. Флоренский // Сочинения: [в 4 т.] – М. : Мысль, 1994–1999. – Т. 3. – Ч. 2. – 623 с.

9. Фромм Э. Психоанализ и этика : [сб.] / Эрих Фромм ; пер. с англ.; [вступ. ст. П. С. Гуревича]. – М. : Республика, 1993. – 415 с.

РЕЗЮМЕ

М. В. Савостьянова. Ценностная составляющая в методологии гуманитарных наук.

В статье проанализировано влияние аксиологических факторов на содержание гуманитарных парадигм и на направление развития гуманитарных наук. Исследована специфика связи ценностей гуманитарных наук и современного общества.

Ключевые слова: гуманитарные науки, аксиология, ценности, аксиологическая методология.

SUMMARY

M. V. Savostyanova. Valuable Component in Methodology of the Humanities.

Influence of axiological factors on the sense of humanitarian paradigms and on the development ways of the humanitarian sciences are analyzed. Specificity of interrelation of values of the humanitarian sciences and a modern society is studied.

Key words: humanitarian sciences, axiology, values, axiological methodology.